

een afzonderlijke socio-politieke geschiedenis (zoals de studies van de brouwindustrie van Zutphen door Jeroen Benders en van de Groningse fiscaliteit door Jan van den Broek getuigen), maar anderzijds toont een aantal essays ook aan dat er heel wat (stads)grensoverschrijdende patronen in de geschiedenis van de Nederlanden herkenbaar zijn. Daarvan is natuurlijk elke historicus zich bewust, en Dick de Boer in het bijzonder, maar het is jammer dat niet wat meer essays over comparatief stads-onderzoek in deze bundel zijn opgenomen. Want de essays van Wim Blockmans, van Rudolf Bosch over Gelderse stadsfinanciën en Roos Van Oosten over een vergelijkend archeologisch onderzoek naar beerputten in verschillende steden tonen aan dat vergelijkend onderzoek een opmerkelijke meerwaarde biedt in de historische discipline. Toch biedt het boek een heel rijk en betrouwbaar palet aan opstellen over het stedelijke verleden van de Nederlanden, en zal het bijgevolg nog vaak 'in veelvoud' geconsulteerd worden door onderzoekers die zich in het bonte interesseveld van Dick de Boer wagen.

Jelle Haemers
K.U. Leuven

Boudien de Vries, *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*
 (Nijmegen: Vantilt, 2011) 512 p. ISBN 978 94 6004 065 8.

'Stationsbieb van Haarlem is helemaal hip' kopte *NRC Handelsblad* op 13 augustus 2011.

Tussen perron drie en zes kunnen reizigers voortaan boeken lenen, voordat ze de trein instappen. Ze kunnen alleen kiezen uit de populairste en nieuwste boeken: geen Willem Frederik Hermans of Harry Mulisch, wel Kluun, Simone van der Vlugt en Nicci French. Als het een succes wordt, zullen er in het hele land stationsbibliotheken komen.

Haarlem als proeftuin voor de rest van lezend Nederland: het zal Boudien de Vries als muziek in de oren hebben geklonken. In haar studie, *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*, onderzoekt zij het lees- en leengedrag van de Haarlemse bevolking in de tweede helft van de negentiende eeuw. Met behulp van boedelinventarissen, bibliotheekcatalogi, gegevens van leners, verenigingsnotulen en bevolkingsregisters geeft De Vries een zeer gedetailleerd beeld van de leesgewoontes van de Haarlemmers: wat hadden ze in de kast staan? Welke boeken leenden ze, wanneer, waar en tegen welke prijs? De bevindingen zijn uitgesplitst naar alle denkbare variabelen, zoals leeftijd, religie, beroepsgroep en sekse. Het boek is echter veel meer dan een casus van één specifieke leescultuur van één stad. Doorlopend worden de Haarlemse gegevens aangevuld en vergeleken met die uit andere steden. Zo ontstaat een rijk overzicht van een tot dusver onderbelichte periode uit de Nederlandse geschiedenis van het lezen.

Een van de belangrijkste verdiensten van De Vries is dat zij het concept van een achttiende-eeuwse leesrevolutie, zoals dat geïntroduceerd is door de Duitse historicus Rolf Engelsing, problematiseert. Er zijn minstens zo veel redenen om van een leesrevolutie tussen 1850 en 1920 te spreken, omdat het lezen toen pas wezenlijk democratiseerde. Er kwamen veel nieuwe boekenbezitters en lezers bij. Het boek werd een steeds toegankelijker medium, dat niet langer alleen voor de elite maar voor bredere groepen in de samenleving beschikbaar werd. De oorzaken voor deze veranderingen, zo laat De Vries overtuigend zien, lagen in een samenspel van demografische

en economische factoren. Door de welvaartsstijging en demografische groei nam het aantal lezers sterk toe. Veel meer dan voorheen hadden ook de lagere klassen toegang tot boeken, al bleef de oude dichotomie tussen elite en volk nog wel zichtbaar in het aanschaffen en lenen van boeken.

Een belangrijke schakel in deze democratisering van het lezen vormde de opmars van de commerciële bibliotheek. Deze laagdrempelige instelling maakten het lenen van boeken mogelijk voor bijna iedereen. Commerciële bibliotheken waren verbonden aan een winkel of boekhandel en boden vooral ontspanningslectuur aan. Avonturenromans, sensatieverhalen en liefdesgeschiedenissen waren verreweg het meest gevraagd. Vooral buitenlandse schrijfsters als E. Marlitt, Mary Elisabeth Braddon en Mrs. Oliphant deden het goed. De Vries weerlegt en passant het vooroordeel dat dergelijke romans alleen door vrouwen gelezen werden: het stereotype van de romanverslindende bezoeker van de commerciële bibliotheek correspondeert niet met de werkelijkheid.

Daarnaast wijdt De Vries informatieve hoofdstukken aan de confessionele, socialistische en Nutsbibliotheken. Vooral de Nutsbibliotheek was een groot succes in Haarlem. De openingstijden waren zeer beperkt, waardoor op een leenavond soms honderden mensen op de stoep stonden. Ieder hoofdstuk bevat veel details over de leners, geleende titels en aantallen. Zo komen we te weten bijvoorbeeld dat de roosjessnijders van de Brillantslijpersknechten-vereeniging 'Streven naar Verbetering' gemiddeld iets meer lazen dan de slijpersknechten: 21 tegen 18 boeken per jaar. Tegelijkertijd houdt De Vries ook steeds de grotere lijnen in het oog. Een algemene tendens was bijvoorbeeld de algemene voorkeur voor ontspanningslectuur, alle beschavingsinitiatieven ten spijt. 'Het antwoord op de vraag Marlitt of Marx viel vaak in het voordeel van de eerste uit', aldus De Vries (p. 328).

De inhoud van de boeken heeft De Vries grotendeels buiten beschouwing gelaten: ze volstaat met globale karakterisering en genre-aanduidingen. Gezien het doel en de opzet van deze studie is dat een volstrekt legitieme keuze, maar de lijsten met titels maken wel nieuwsgierig. Waar schreven al die vergeten Franse schrijvers over, onder wie Madame De Witt, Octave Feuillet en George Ohnet? Waarover gingen de boeken van de populairste Nederlandse auteurs, zoals *Mijnheer Daniël* van J.H. Hooijer en *Waarheen?* van Melati van Java? En hoe aanstootgevend waren de 22 'verdachte' boeken, die een felle tegenstander van de commerciële leesbibliotheek in 1927 opsomde? De titels spreken nogal tot de verbeelding (*De naaktlooper* en *De meisjesjager, of de man met 40 vrouwen*), maar het lijstje schijnt maar weinig indruk te hebben gemaakt op tijdgenoten.

De enkele keer dat De Vries wel uitweidt over een roman, krijgt de smaak van de lezers direct meer reliëf. De vaakst uitgeleende titel van het Leesmuseum was bijvoorbeeld *Ontwaakt als een vlinder* van Antoinette (pseudoniem van Louise van Nagel). In deze novelle slaagt een domineesdichter uit een behoudend milieu erin om zangeres te worden, ondanks het verbod van haar vader. Een verrassend modern thema dus, dat kennelijk aansloeg bij het publiek. Deze recensent had nog wel veel meer willen lezen over de inhoud van al die vergeten bestsellers, maar direct toegegeven: ieder onderzoek kent nu eenmaal zijn grenzen. *Een stad vol lezers* is een voortreffelijke studie, waarin het cijfermateriaal onze kennis van de negentiende-eeuwse leescultuur wezenlijk verdiept en bijstelt. Het boek is bovendien fraai geïllustreerd.

Lotte Jensen
Radboud Universiteit Nijmegen